

Religie als LARP: Blasfemiewetgeving en geloofsprivileges Marcel Wissenburg

---

INTRODUCTIE

Na aanvankelijke vertraging – het vorige kabinet was immers gedwongen te sjacheren met de duivel en zijn ouwe moer – gaat het nu dan toch eindelijk gebeuren: artikel 147 WvS, het verbod op smadelijke godslastering, verdwijnt. Ik hoop daar nog een beetje aan bij te hebben gedragen, door een artikel met Jeanine Plasschaert in *Liberaal Reveil* net op tijd voor zij de kamer verliet en monddood werd gemaakt, en net voor de VVD een nieuw prioriteitenlijstje opstelde waar dit dus toch opkwam.

Eerlijk gezegd toch jammer – ik ben te jong om het Ezelproces tegen Reve bewust te hebben meegemaakt – ik kan me niet goed voorstellen wat God lasteren inhoudt en hoe dat niet smadelijk zou kunnen en of smadelijk dan impliceert dat er van slechte humor sprake is, en en en. Ik heb eigenlijk duizend vragen bij het idee van smadelijke godslastering en zou uit academische interesse eigenlijk graag iedere week wel een proces op basis van art 147 willen zien. Maar ja, dan zouden wel steeds mensen opgeofferd worden voor mijn perverse hobbies, en iets zegt me dat dat misschien niet helemaal kies is.

Enfin, godslastering verdwijnt dus, maar dat wil niet zeggen dat het Nederlands recht nu neutraal is in kwesties van godsdienst, of dat de scheiding van kerk en staat perfect is. En dan hebben we het maar helemaal niet over de liberale democratieën als Noorwegen en Zweden, Ierland, het Verenigd Koninkrijk of de Bondsrepubliek Duitsland, die een nog langere weg te gaan hebben; noch over de quasi-democratieën die de Sovjet-Unie hebben opgevolgd; noch over de landen die in de Arabische lente een kans hadden een religieus juk af te werpen maar (eerlijk gezegd voorspelbaar) alleen maar een knoet en een zweep aan het juk hebben toegevoegd; noch ten slotte over de werkelijk orthodoxe landen waar de Arabische lente aan voorbij is gegaan.

Laat ik me vandaag beperken tot Nederland en de kwestie van de neutraliteit van onze wetten. En laat ik me ook als een goede schoenmaker bij mijn leest houden: ik ben politiek filosoof, en daarom in de eerste plaats geïnteresseerd in het waarom der dingen en pas daarna in het wie, wat waar en hoe. Ik wil vandaag met u van gedachten wisselen over het *waarom* van het bestrijden van wettelijke en politieke voorrechten voor godsdiensten, oftewel religieneutraliteit, omdat het waarom bepaalt wat nu eigenlijk precies bestreden zou moeten worden, *wenn überhaupt*.

Als we ons afvragen wat er nog moet gebeuren, merken we al snel dat religieneutraliteit geen eenduidig begrip is. Dat na art 147 ook art 429, het verbod op godlasterlijke leuzen en afbeeldingen moet verdwijnen is evident: “God veroorzaakte de Holocaust” mag niet; “God is goed” zeggen, voor de poorten van Westerbork desnoods, mag wel – en daar is toch echt iets mis mee. Maar andere stappen zijn niet zo evident. Verplichte vaccinatie? De grootste bron van schadelijke kinderziektes zijn niet de orthodox protestantse eilandjes waar die ziektes langzaam uitsterven omdat ze worden omgeven door populaties die wel zijn ingeënt¹ maar de zich overal schuilhoudende antroposofen, misschien een sekte maar zeker geen religie.

Artikel 429 is een tussenstap – al vele jaren worden in Den Haag de messen geslepen om het eeuwfeest van de Pacificatie van 1917 te verstoren en art 23 GW tegen de muur te zetten, de vrijheid

---

¹ Dit gegeven ontleen ik aan een scriptie van een zeer begaafde student van mij, Sebastiaan Gordinou de Gouberville.

van godsdienst in het onderwijs. Maar ja, betekent afschaffing van dat artikel gelijk afschaffing van godsdienstonderwijs? En welke ‘neutrale’ levenshouding moeten schoolkinderen dan opgelegd krijgen? De cultus van l’ Être Suprême, orthodox humanisme vrijgemaakt, of wat? En stel dat de hobbel van artikel 23 genomen is, dan is er nog artikel 1. Ik citeer: “Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan.” Zijn we neutraal en hebben we staat en kerk finaal gescheiden wanneer we de term godsdienst uit dit artikel verwijderen? En laten we wel bedenken dat een van de consequenties van het ‘vergeten’ van godsdienst is dat we een vluchteling met religie A, vervolgd in eigen land door religie B, dan terug moeten sturen richting marteling en dood omdat we A en B even belachelijk vinden. Als – vermoedelijk – atheïsten onder elkaar: dat zou toch een klassiek voorbeeld van *fiat justitia et perat mundus* zijn. Voor de niet-classici: operatie geslaagd, patiënt overleden.

Er is een klassieke visie op de scheiding van kerk en staat die bijna alle streven en strevers naar religie-neutraliteit van de staat inspireert, en die er voor zorgt dat we in dit soort dilemma’s terecht komen. Ik noem die visie het klassieke, orthodoxe atheïsme, en ga zo eerst uitleggen wat die visie inhoudt en waarom ze tekort schiet.

Er is ook een alternatief, althans, ik probeer mezelf te overtuigen dat ik bezig ben dat alternatief te ontwikkelen. Ik noem het postatheïsme – ik houd niet van al die post-dit en post-dat ismen maar de linkse kerk wel, en when in Rome... Anyway, indachtig de naam van dit festival, het festival van de rede, ik ga u zo uitleggen dat postatheïsme wel en orthodox atheïsme niet intern consistent en redelijk is. En daarna kom ik nog even op de schoolstrijd terug.

Klassiek, orthodox atheïsme dan eerst...

In de klassieke atheïstische visie op religie is godsdienst een sprookje, en zijn godsdienstige mensen ofwel nooit uitgedaagd kritisch na te denken, of stelselmatig geïndoctrineerd, of dom, of bang, of labiel, of gek, maar hoe dan ook hebben ze ongelijk en bedriegen ze zichzelf welbewust. Atheïsten hebben als lange termijn doel het totale verdwijnen van religie uit het menselijk leven. Als korte termijn doel, omdat godsdienst *addicts* toch niet naar rede luisteren en godsdienst misschien dan maar een natuurlijke dood moet sterven, staat hun een compromis voor ogen: gelijkberechtiging van godsdienst en atheïsme. Het is uit die laatste motivatie dat bijvoorbeeld het humanisme als levensbeschouwing vorm heeft gekregen, dat De Vrije Gedachte ooit ageerde, en dat vrijzinnige partijen als VVD, D66 en PvdA zich inzetten voor de religieuze neutraliteit van de overheid.

Het probleem met dit orthodoxe atheïsme is dat het zichzelf dreigt tegen te spreken. Ja, net als iedere andere atheïst geloof ik dat er echt geen goden zijn, dat het ongezond is om onzichtbare vriendjes na je twaalfde verjaardag al te serieus te nemen, en dat de juiste combinatie van lithium en ritalin in elk geval de ergste symptomen van de religieuze aandoening kan onderdrukken. Maar dat je paranoïde bent sluit niet uit dat je echt achtervolgd wordt; dat religie irrationeel is, flauwekul zo u wilt, wil niet zeggen dat het in ieder detail *aantoonbaar* onredelijk is.

Er zijn aspecten aan godsdienst die onredelijk zijn, zeker – zoals het scheppingsverhaal. Actueel, immers eergisteren was het Rosh Hoshanah, joods Nieuwjaar, de 5774^e verjaardag van het universum. De hardnekkige verwerping van de evolutieleer, bijvoorbeeld, of het totaal bizarre (en contradictoire) intelligent design verhaal zijn andere voorbeelden van de aan godsdienst ontsproten waanzin. Maar niet ieder aspect van godsdiensten is per definitie onredelijk.

Geloof in een eerste onbewogen beweging is bijvoorbeeld niet belachelijker dan geloof in de witte muizen van Douglas Adams, of de goden van Olympus of Åsgard, of de Big Bang Theory of het feministisch alternatief voor dat toch wel erg puberaal masculiene beeld. Nogmaals, ik geloof dat het allemaal bullshit is, maar ik kan niet van ieder aspect van iedere religie keihard aantonen dat het dat ook echt is. En daar zit ‘m de crux: in de grenzen van wat in rede te beargmenteren valt.

Een atheïsme, of een politiek streven naar religieneutraliteit of secularisme, dat religie tolereert niet uit overtuiging maar enkel als voorlopig compromis, als wapenstilstand, spreekt zichzelf tegen. Het claimt aan de ene kant redelijk en tolerant te zijn maar is dat slechts zolang dat opportuun is. En het claimt de waarheid in pacht te hebben maar heeft niet het geduld de grenzen van de redelijkheid, de grenzen van het bewijsbare, te respecteren. Het zou, als het kon, uit betweterij macht voor argument laten gaan, gelijk krijgen voor gelijk hebben laten gaan. Zo'n secularisme zou inderdaad orthodox zijn – een woord dat we terecht associëren met intolerantie en oogkleppen. Kortom, het zou geen haar beter zijn dan al die ketterverbrandende, vrouwenverkrachtende, kinderenverpestende liefde predikende en haat zaaiende concurrenten.

Vandaar mijn suggestie om een postatheïstische vorm van religieneutraliteit te ontwikkelen. Dat postatheïsme heeft twee pijlers: ik noem ze maar even Rawlsiaanse redelijkheid en serieus spelen.

Met Rawlsiaanse redelijkheid bedoel ik de visie op redelijkheid die net al tegen het orthodoxe atheïsme inzette: het in het werk van de Amerikaanse politiek filosoof John Rawls ontwikkelde idee dat redelijkheid, het pogen elkaar te overtuigen en elkanders en de eigen overtuigingen te toetsen, veronderstelt dat we ook de grenzen van de redelijkheid, de zogeheten ‘burdens of judgement’, accepteren. Redelijkheid verplicht ons tot het uiterste te gaan in het kritisch en zelfkritisch toetsen van elke aanspraak en elk oordeel, maar het verplicht ons daarmee ook geen ideeën of gedrag op te leggen of voor te schrijven als daar geen universeel overtuigend, logisch sluitend bewijs voor te geven valt.

Vanuit Rawls' perspectief zou dit ook onze grondhouding tegenover de verschillende religies en verschillende visies op religie moeten zijn – erkennen dat er ideeën zijn waar we anderen niet alleen niet van kunnen overtuigen omdat ze te stijfkoppig, dom, intolerant en onredelijk te zijn, maar dat de argumenten voor onze overtuigingen ook gewoon onherroepelijk tekort kunnen schieten. Dan rest niets meer dan in wederzijds respect met elkaar leren leven, in dialoog met elkaar blijven (want respect veronderstelt wel dat je kritisch en zelfkritisch blijft), en dat binnen een structuur gevormd door de waarden en normen waar we het dan verder wel over eens kunnen zijn.

Saaï en complicerend en tenenkrommend zelfbeheerst en veeleisend en bloedeloos – en nooit nee nooit gebeurt er een mooie passieoord, dat is John Rawls' idee van redelijkheid. Maar verwerp het, en je bent niet beter dan het ergste wat godsdienst op de mens heeft losgelaten.

Redelijkheid, *im Grunde* de erkenning dat er grenzen zijn aan wat je kunt hardmaken, is één pijler van postatheïsme, serieus spel de andere.

Er is één fundamenteel en relevant verschil tussen de mens en de meeste dieren: wij kunnen *autonoom* zijn, wij kunnen keuzes maken, wij kunnen via reflectie onze voorkeuren toetsen en herzien. Toegegeven, recent onderzoek geeft aan dat dit verschil tussen ons en (bijvoorbeeld) mensapen eerder gradueel dan absoluut is, vandaar dat geen zichzelf respecterend bioloog vandaag de dag nog dieren een instinct durft toe te schrijven – maar voor ons doel doet dat er niet toe; wat er wel toe doet is dat wij mensen van nature noodgedwongen zelf moeten bedenken wat goed en kwaad, wenselijk en onwenselijk, nuttig en nutteloos is. Ik noem dat meer even, met een quasi-religieuze term, zingeving.

De natuur dwingt ons dus zelf zin te geven aan ons leven, en dat hebben we in de loop der geschiedenis op talloze wijzen gedaan – door kunst en literatuur, door verhalen, filosofie, religie, maar ook door activiteiten die we misschien minder snel als zingeving herkennen: lidmaatschap van de fanfare, fan worden een voetbalclub en je hele leven daaraan wijden, of meedoen aan, je helemaal onderdompelen in, een zogeheten LARP, een *Live Action Role Play*. Daar zijn er tientallen van, van bloeddorstige zoals Warhammer en World of Warcraft tot vreedzamer rollenspellen als Star Trek en Lord of the Rings (gebaseerd op de TV serie en het boek). Vanuit het relativistische, ietwat cynische en zeker meewarige perspectief van de mens die het postmodernisme doorleefd heeft en alweer overstegen is, vanuit mijn perspectief, zijn eigenlijk al die zingevingsverhalen LARPs, rollenspellen waar we induiken, waarin we een persoonlijkheid aannemen die ons volledig stuurt, met alle normen,

waarden, routines en attitudes die dat karakter eigen zijn, een persoonlijkheid die we ook, zij het vaak met aanzienlijke moeite, voor een andere, desnoods uit een ander LARP, kunnen inruilen.

Laten we nu eens voor een moment de moeite nemen onderscheid te maken tussen de *inhoud* van een LARP, tussen het wereldbeeld en de moraal die het karakteriseert, en het *fenomeen* LARP zelf. En laten we de grenzen van de redelijkheid er even bijhalen. Dan zien we dat we op een heel andere dan de orthodox-atheïstische manier religieneutraal kunnen zijn. We kunnen het bestaan van LARPs op zich niet veroordelen, sterker, het is onredelijk dat te doen. Zonder LARPs is de mens niets – hij kan nog geen eitje bakken. Tegelijk kunnen we wel verlangen dat geen enkele LARP of klasse LARPs bevoordeeld mag worden boven enige andere, want ook daar kan in rede geen grond voor worden gegeven.²

En zo kunnen we dan met een frisse, zelfkritische en bescheidener blik opnieuw naar wetgeving kijken die niet religieneutraal is.

Vanuit dit postatheïstisch perspectief is bijvoorbeeld het verbod op godslastering of godslasterlijke leuzen een gotspe niet omdat het religie *bevoorrecht*, meer rechten geeft dan het atheïsme of humanisme, maar omdat het veronderstelt dat we religie *überhaupt* relevant zouden moeten vinden, dat we in ons leven verplicht zouden moeten zijn de vraag te stellen of we geloven in hogere machten die ons sturen, in onzichtbare vriendjes, in een onwaarneembare realiteit achter de fysieke, enzovoort. Vanuit een postatheïstisch perspectief is de wet pas religieneutraal wanneer ze de ruimte biedt religie totaal irrelevant te vinden, wanneer je gevrijwaard bent van de verplichting een positie in te nemen op de vraag of je in hogere machten gelooft. Vergelijk het met voetbal: een groep mensen is pas echt voetbalneutraal wanneer je in hun midden niet tussen Ajax en Feyenoord hoeft te kiezen maar gewoon mag zeggen dat je voetbal even interessant vindt als een dood musje met een gebroken pootje.³

Vanuit ditzelfde postatheïstisch perspectief doet zich dan ook niet het dilemma voor dat je vluchtelingen die om hun geloof vervolgd werden, gaat weigeren omdat geloof ten eerste uiteindelijk een vrijwillige autonome keuze is (of zou moeten zijn), dus eigen schuld, en omdat het ten tweede een foute keuze is want je hebt nodeloos voor een sowieso onzinnige overtuiging gekozen. Een postatheïst zou asiel bieden juist omdat LARPs op zich geen onzin zijn maar een noodzakelijke functie in het menselijk leven vervullen, en omdat vervolging op grond van smaakverschillen over LARPs juist onredelijk is.

Een postatheïstisch antwoord op de positie van het bijzonder onderwijs, als laatste praktijktoepassing, zal weer benadrukken dat LARPs op zich goed noch slecht zijn, maar een noodzakelijke functie vervullen in het leven. Onderwijs is er om te leren om te gaan met de menselijke autonomie, om met andere woorden te leren LARPs met wijsheid en bedachtzaamheid in te zetten. Er is dan ook geen *principiële* reden onderwijs op grondslag van één bijzondere LARP te verbieden, sterker, het kon wel eens wijs zijn. Zelfs de slimste kinderen zijn niet altijd opgewassen tegen de onzekerheid die postmodernisme en moreel pluralisme brengen – zie de comedy serie *The Big Bang Theory*, waarin vrijwel elke academicus zijn buurman wel herkent.

Wel zijn er beperkingen aan de *uitvoering* van exclusief bijzonder onderwijs te stellen.

Zo zal het ten eerste zo moeten zijn dat iedere LARP zo'n funderende rol mag spelen – niet alleen een religie, een sektarische beweging, een orthodoxe anti-religie of een onderwijskundig dogma, maar er moet ook ruimte zijn voor een Lord of the Rings school, een Hogwarts of Jedi school, en een Starfleet Academy.

---

² Ik sluit niet uit dat een beperkte uitzondering gemaakt kan worden voor de klasse LARPs die de polis vormgeven en het daarmee andere LARPs mogelijk maken gespeeld te worden – maar dat is iets voor een vervolghverhaal.

³ Voor verdere toelichting zie (Jeanine Hennis-Plasschaert & Marcel Wissenburg) 'Religie, tolerantie en de onpartijdige overheid', *Liberaal Reveil*, 2012 (2), pp. 100-103.

En een tweede belangrijke voorwaarde is dat onderwijs, ook als dat geschiedt op grondslag van een exclusieve LARP, ertoe dient tot *mens* uit te groeien, te leren omgaan met autonomie en die niet te onderdrukken, te doen overschrijven door een onwrikbare, geestdodende routine. Dat is immers het echte probleem met bijzonder onderwijs: niet de exclusieve grondslag maar de directe en indirecte indoctrinatie die het gevolg kan zijn van de wijze waarop die ene levensovertuiging als *enig ware* levensovertuiging de hersens vergiftigt van het weerloze, onschuldige en naïef-vertrouwende kind.

Ik beweeg richting een conclusie.

Is het denkbaar dat de term religie of geloofsovertuiging ooit uit de wet verdwijnt? Zeker. Maar dat kan noch zal betekenen dat ook elke verwijzing naar en bescherming van zingeving verdwijnt; in tegendeel, religieneutraliteit veronderstelt juist erkenning van de onvermijdelijke, onuitroeibare, de mens ten gronde definiërende behoefte aan zin- en normgeving.

Vrijheid van zingeving beschermen kan niet wanneer je enkel spreekt over gelijke behandeling van geloofsovertuigingen of zelfs van levensbeschouwingen – levensbeschouwingen met of zonder goden zijn totaalvisies, daarmee potentieel totalitair, en daarmee in beginsel ook onredelijk. Vrijheid van zingeving beschermen kan alleen wanneer je spreekt over LARPs, of een nieuw en beter woord daarvoor dat de tand des tijds zal kunnen doorstaan; want het is de relativiserende en hopelijk ook wel relativistische houding die spelers van een LARP tegenover hun spel hebben, die duidt op een redelijke, meer volwassen omgang met de leegte waarvoor de menselijke autonomie vaak wordt aangezien.

Het religieneutraal maken van wetten en instituties vanuit een postatheïstische motivatie is niet gericht op het uitbannen van religie, maar ironisch genoeg juist op het vervolmaken ervan, op het creëren van de mogelijkheid haar potentieel te realiseren: de mens te leren leven met autonomie.